

UNIVERZALNO ZNAČENJE ODGOJA I OBRAZOVANJA U ISLAMU

SPAS JE U ODGOJU I OBRAZOVANJU

DR. MUSTAFA CERIĆ, REISU-L-ULEMA

1 U početku reče Allah, dž.š. : *Čitaj i nauči u ime tvog Gospodara*. Početak uspostavlja neposredni odnos sa onim što već postoji, tj., odnos kontinuiteta ili oprečnosti, ili mješavine oboga. Početak ili početak-ponovo je historijska stvar, dok je izvornost (originalnost) božansko djelo. Za početak je važno oboje: i čin i misao, jer početak navještava izvornost, intuiciju, inauguraciju, radikalni zaokret i tačku pokreta od misli do akcije i obrnuto. Naravno, postoje sredine, krajevi, kontinuitet i razvitak – sve to pretpostavlja određeni početak kao koncept koji označava trenutak u vremenu, mjesto, princip ili akciju. Koncept “početka” povezan je sa idejom o presedanu ili prioritetu. U svakom slučaju, početak služi da se ukaže, objasni, ili definira kasnije vrijeme, mjesto ili akcija. Ukratko, značenje početka općenito uključuje i značenje dosljedne namjere. Početak je prvi odraz (u vremenu, prostoru i akciji) nekog uspjeha ili procesa koji ima svoje trajanje i smisao. Početak je, dakle, prvi korak u hotimičnoj proizvodnji smisla.

2 Razumijevanje islama mora početi tamo gdje je početak njegovog smisla. Moramo se

vratiti tamo gdje se dogodio presedan i gdje se naznačio prioritet da bismo razumijeli kontinuitet i razvitak, odnosno da bismo uočili razloge diskontinuiteta i zaostalosti. Vjera kao izvornost božanskog djela navještava je u Objavi, kao historijski početak u riječi *iqre'* (čitaj i nauči), kao dosljedna namjera onoga što treba uslijediti kasnije, kao kontinuitet i razvitak. Riječ je o početku kao prioritetu, ali i o kraju kao smislu kontinuiteta u vjeri. Objava ne počinje pozivom u vjeru, već pozivom u akciju koja treba čovjeka dovesti do vjere, kao njegovog vlastitog napora da razumije i cijeni ono što Gospodar stvara. Objava ne počinje ni pozivom na rušenje, već pozivom na razumijevanje postojećeg, s ciljem da čovjek sam svojim razumom razluči dobro od zla u postojećem svijetu. Čovjek je subjekt, a ne objekt početka Objave, u kojoj mu se otkriva put kako da Objavu prihvati kao put kojim mu se nudi jasan historijski početak i navještava sigurno trajanje u vremenu i prostoru.

3 U početku, dakle, nije bio problem u nedostatku vjere. Problem je bio u nedostatku razumijevanja sadržaja vjere kao preduvjeta za razumijevanje Boga, čovjeka i svijeta. Može se

lahko prepoznati razlika između pojmova “čitaj i nauči” i “vjeruj i pokoravaj se”, ali nije teško ni uvidjeti srodnost pojmova “naučiti” i “vjerovati”. Da je Objava počela riječima “vjeruj i pokoravaj se” umjesto riječi “čitaj i nauči”, vjerovatno bi učinak islamske povijesti bio isti, jer bi i izvornost namjere u oba slučaja bila ista. No, Objava je ipak počela s riječima “čitaj i nauči” što nas ohrabruje da zaključimo da je “znanje” primarno, ne u odnosu na “vjeru” (iman), već u odnosu na “nevjeru” (kufr), što počinje tamo gdje znanje završava. U odnosu na “nevjeru” potreban je bio radikalni zaokret i snažan pokret, može se reći revolucionarni preokret u ljudskoj svijesti. Stoga i nije čudo što se neposredni period od 150 godina prije islama označava kao period džahilijeta, tj., neznanja, što zapravo znači period lažnog vjerovanja.

4 Početak islama bio je, dakle, u historijskom smislu i poseban i radikaln. Poseban zato što je “vjeru” i “znanje” objedinio u jedinstvo smisla čovjekovog napretka, i radikaln, zato što je “neznanje” označio kao svoju najvišu oprečnost. Svaki početak ako je bio utemeljen na ideji prvog početka u islamu, donosio je zdrave plodove. Svaki put kada je bilo nešto drugo osim načela “čitaj i nauči”, pokret je na kraju završavao sa neuspjehom. Historijsko iskustvo pokazuje da politički pokreti traju onoliko koliko su utemeljeni na pokretu za novim i korisnim znanjem. “Islamski pokreti” u novijoj povijesti bili su više politički nego naučni, i zato mnogi od njih nisu mogli dugo izdržati. Na drugoj strani, Zapad se oporavljao od svoje srednjovjekovne zaostalosti putem radikalnog zaokreta u nauci, što je imalo značajne promjene u politici i društvu. Zaboravljajući na svoj početak, muslimani

su izgubili kontinuitet primjene svog pamćenja - da je nužno da musliman dođe do onoliko znanja koliko mu treba na mjestu na kojem se nalazi, ma kakvo ono bilo; da ništa nije moćnije od znanja; da kraljevi vladaju narodima, ali učenjaci vladaju kraljevima; da je jedan učenjak jači protiv šejtana nego hiljadu pobožnih ljudi; te da je nadmoć učenog (*el-'alim*) u odnosu na pobožnog čovjeka (*el-'abid*) “kao moja nadmoć u odnosu na najslabijeg među vama”, kako je govorio Muhammed, a.s.

5 Dakle, ako islam zamislimo kao veliku bašču u kojoj rastu raznovrsne voćke, onda odgojno-obrazovno stablo treba biti najrodnije. Sjemenka *iqre'* (čitaj i nauči) prva je zasijana u toj bašči. Ona je naznačila vrijeme i prostor jednoj kulturi i odredila joj sadržaj i pravac. Stoga je potrebno ukazati na važnost tog sjemenitog stabla i pokušati sa svježim idejama zaliti njegove korijene. To treba učiniti iz više razloga. Prvo, zato što je, mi vjerujemo, u odgoju i obrazovanju naš spas. Drugo, zato što znademo da znanje može pokrenuti planine i da sile ovoga svijeta, bilo da su ljudske ili dijabolične, ne mogu znanje nadvladati. I treće, zato što držimo da nam je potreban radikalni početak koji nas podsjeća na početak Objave i koji treba uspostaviti odnos sa onim što već postoji, u smislu kontinuiteta ili nadogradnje. Nadalje, znademo da odgoj i obrazovanje zahtijevaju poseban talenat i trud, te, stoga, shvaćamo da je nauka o odgoju i obrazovanju više od pukog nabranjanja grana znanosti i vrsta literature. Pretpostaviti je da je *Muallim* imao na umu te spoznaje kada se odlučio posvetiti problemu odgoja i obrazovanja kako neodraslog čovjeka - djeteta, tako i odraslih ljudi. Očekujemo, dakle, da nam *Muallim* ponudi onu teoriju, odnosno nauku o odgoju i obra-

zovanju, koja se obično naziva pedagogija, tj., vodič djeteta, koja će se oslanjati na stvarna iskustva i rezultate pojedinih znanosti i filozofskih disciplina, što će pridonijeti unapređivanju odgojno-obrazovne prakse. No, da bi uvid bio cjelovit, potrebno je uočiti i specifične probleme odgoja i obrazovanja odraslih ljudi (andragogija).

6 Odgoj i kultura se označuju kao međusobno ovisni, suodnosni pojmovi. Obrazovanje je međutim i pojmovno i stvarno u uskoj uzajamnoj povezanosti s odgojem. Ovdje se, zapravo, radi o najvećem izazovu pred kojim su se zatekli muslimanski pedagozi suvremenog doba: kako napraviti odgojno-obrazovni sistem koji bi bio moderan, ali istodobno i prožet islamskim vrijednostima, svejedno da li se islamskim smatralo i ono što je općenacionalni cilj. Riječ je o sada već klasičnoj dilemi odnosa između islamske kulture kao moralnog odgoja (*terbijeh*) i univerzalne znanosti kao objektivnog obrazovanja (*te'l-m*). Zapaženi protagonisti prosvjetiteljstva kao što su bili Sejjid Ahmed Khan (umro 1898.) i Sejjid Emir Ali (umro 1928) u Indiji, Džemaluddin Afghani (umro 1897.) u Iranu, Namik Kemal (umro 1884.) u Turskoj i Šejkh Muhamed Abduhu (umro 1905.) u Egiptu, nastojali su razriješiti tu dilemu tako što su ukazivali na potrebu da muslimani ožive znanstveni duh iz perioda devetog do trinestog stoljeća, da se i na taj način vrate na mjesto koje im povijesno pripada. Naime, oni su bili svjesni da se Zapad uveliko poslužio muslimanskim znanstvenim iskustvom, pa je doživio zavidan napredak, čak toliko da je mogao kolonizirati muslimanski svijet. Stoga muslimani imaju prava prihvatiti i usvojiti znanstveni instrumentarij od razvijenog Zapada jer im to omogućuje

da obnove znanstveni duh i da ispune zahtjeve Kur'ana.

7 I reče Muhammed, a.s.: "Obrazuj se pa makar u Kini." Rečeni ideal nije samo ideal jedne vjere, već i jasan izraz duha jedne ostvarene kulture. Ako se taj duh izgubio negdje u talogu povijesne drame, onda je i taj ideal ostao samo u pamćenju što ga vjera njeguje. Naravno, vjera je sve nadživjela, pa i porazne trenutke ljudskog duha koji se mora iznova oživjeti upravo na prvotnom vrelu ideala vjere da bi dokazao svoju bit i svoj razlog postojanja. Jer, kako primjećuje Alfred Whitehead: "Suština edukacije je u tome da je ona religiozna, (...) što podrazumijeva dužnost i poštovanje. Dužnost nastaje iz naše moguće kontrole nad tokom događaja. Kada postignuto znanje može promijeniti stvar, tada neznanje ima krivnju poroka. A osnova za poštovanje je shvaćanje da sadašnjost sadrži cijeli zbir postojanja, onog iza i onog ispred, tj., cijelu masu vremena kao vječnost." (*Aims*, str. 14).

8 Duboke promjene koje su zadesile naše društvo, ili koje su u procesu da se dogode, zahtijevaju i odgovarajuće promjene u odgoju i obrazovanju. Iako smo, i ovaj put, svjesni nužnosti promjena do kojih mora doći, mi ne znamo kakve one trebaju biti. Pred nas se ispriječio pedagoški problem mnogo teži nego je to bio pred prethodnom generacijom. Ovdje nije više pitanje kako provjerene ideje staviti u praksu, već kako otkriti i ustanoviti ideje koje će nas voditi. Međutim, kako je moguće otkriti te ideje vodilje bez vraćanja samom izvoru odgojno-obrazovnog života, tj., izvoru naše zajednice, odnosno našeg društva. Naša zajednica ili društvo mora biti predmet ispitivanja. Moraju se

znati potrebe zajednice - društva, jer edukacija mora zadovoljiti te potrebe. Okrenuti se samo osobnim potrebama - značilo bi okretanje od realnosti s kojom se moramo suočiti. U tom slučaju ne bismo mogli ništa znati o silama koje utječu na svijet oko nas, niti o sebi samima u tom svijetu. Neću pretjerati ako kažem da islamsko-sociološki pristup nije nikada bio nužniji u edukaciji kao što je to danas. To ne znači da nam islamska sociologija, ili sociološka procedura kao takva, nudi sve odgovore koje treba samo upotrijebiti. Međutim, nauka islama, kao nauka o društvu može činiti više i može djelovati bolje. Ona nam može dati ono što hitno trebamo. Ona nam može dati ideje vodilje koje bi mogle biti srž naše održive prakse koja određuje smisao našoj akciji kojoj smo privrženi, a što je nužni uvjet da ta akcija bude plodotvorna.

9 U edukaciji ciljevi su neograničeno različiti u vremenu i prostoru, ovisno o idealima koji se žele postići. U gradovima Grčke i Rima cilj edukacije je bio uvježbavanje pojedinca da se slijepo pokorava kolektivu, da postane rob društva. Danas edukacija pokušava napraviti od pojedinaca autonomnu osobu. U Atini su htjeli formirati kultivirani duh koji je informiran, nježan, pun mjere i sklada, sposoban da uživa u ljepoti čistog mišljenja; u Rimu su iznad svega željeli da djeca budu ljudi akcije, predani vojničkoj slavi, ravnodušni prema literaturi i umjetnosti. U srednjovjekovnoj Evropi edukacija je bila izrazito kršćanska; sa pojavom renesanse u Evropi se promiču vrijednosti sekularizma kao odgovor na izrazito crkvenu edukaciju; danas znanost nastoji preuzeti mjesto u edukaciji koje je nekada formalno pripadalo umjetnosti. (Dirkem, *Education*, str. 64). Kant je označio da je "cilj edukacije da razvija, u svakom pojedincu,

ukupno savršenstvo koje može ostvarit." James Mill očekuje od edukacije "da od pojedinca napravi instrument sreće za sebe i za svoje sunarodnjake." John Stuart Mill u edukaciju uključuje: "Sve što mi sami radimo i sve što drugi rade za nas s ciljem da nas približe savršenstvu naše prirode. U najširem prihvaćenom smislu, edukacija obuhvaća čak i indirektno učinke na karakter i sposobnosti čovjeka proizvedenih putem stvari koje imaju sasvim drugi cilj: putem prava, formi vladavine, industrijske umjetnosti, pa čak i putem prirodnih pojava neovisnih o ljudskoj volji kao što su klima, tlo i lokalitet." Emil Dirkem je edukaciju definirao ovako: "Edukacija je utjecaj kojeg vrše odrasli na one koji još nisu spremni za socijalni ili društveni život. Cilj edukacije je da pobudi i razvije kod djeteta određeni broj fizičkih, intelektualnih i moralnih stanja koja od njega traže kako političko društvo tako i specijalno okruženje za koje je dijete posebno predodređeno." (*Edukacija*, str. 71).

10 Onima koji su možda iznenađeni gornjim intenzivnim citatima iz evropskog iskustva u vezi sa edukacijom i onima koji su nestrpljivi da čuju što o edukaciji imaju reći muslimanski autoriteti, nažalost, moram reći da sam i sam iznenađen i nestrpljiv čekajući da muslimani otkriju stablo u šumi, ono edukativno zbog kojeg šuma ima smisla. Umjesto da svoj genij ulože u oplemenjivanje edukativnog stabla sa rodnim granama, muslimani **idealisti** troše energiju svojih emocija u romantičnom historicizmu, po kojem su muslimani dostigli sve što se moglo dostići u povijesti: imali su džamije i uz njih medrese do njih koledže i biblioteke, i iza njih znanstvenu slavu. Grupi idealista pripadaju i **konzervativni populisti**, kojima je uglavnom sve jasno na razini

pučkog poimanja svijeta i života. Na drugoj strani su muslimani **modernisti**, zaljubljenici u vesternizam, koji, naravno, nije moguće priljepiti na narod. Svaki narod baštini određene ideale koje edukacija mora uvrstiti u proces odgoja i obrazovanja djece, bez obzira kojoj socijalnoj grupi pripadali. Grupi modernista mogu se pridružiti i oni **otuđeni liberalisti** koji nastoje uvjeriti svoj narod da im je jedini spas u aktivnom zaboravu, u edukaciji koja počinje i završava sa idejom o **tabula razi** prema kojoj ništa se nije događalo prije nas i ništa se neće događati poslije nas, zapravo nije važno šta će se događati poslije nas, sve se događa samo sada i ovdje, nema vremena izvan sada i nema prostora izvan ovoga. Između **idealista** i **modernista** ukopali su se muslimani skeptici koji propagiraju svjesni opskuritizam, prema kojem ništa i niko ne valja, ni Zapad ni Istok. Sve je upitno, i vjera i nauka, osim njih samih, koji svaki pokušaj realizma osporavaju i sumnjiče. U ovu grupu mogu se ubrojati i nesvjesni **anarhisti** koji ne priznaju nikakav ustav, zakon, pravilo, pozivajući se na Kur'an i Sunnet, ali ne objašnjavajući na koji način treba primijeniti ustav Kur'ana i Sunneta ako avione, kompjutere, telefone, svemirske letjelice, vrhunske univerzitete, škole i fakultete podižu i usavršavaju oni koji ne priznaju ni Kur'an ni Sunnet.

11 Da, u pravu su oni koji su prepoznali da je rješenje u realizmu u smislu razumijevanja naše stvarnosti i naše predodređenosti da moramo tražiti sintezu između islamskog idealizma i evropskog sekularizma. Ja vjerujem da je to moguće pod uvjetom da imamo muslimansko srce i evropski um od čega je moguće dobiti bošnjački duh. Mi imamo dvije sudbine, islamsku i evropsku, od kojih treba napraviti jednu

prepoznatljivu - bošnjačku. Jer nije moguće sretno živjeti u sukobu dviju sudbina, ali jest moguće dobro živjeti u sjedinjenju dviju sudbina u jednu, koja ne mora biti iznad, već usred tih dviju sudbina. U tom smislu nudim svoju definiciju edukacije, kao izraz nužnog realizma. Dakle, **edukacija je pravo djece na znanje, koje ih priprema za normalan život u zajednici, i dužnost odraslih da kod djece razvijaju određena fizička, mentalna i moralna stanja, s kojima mogu graditi pravedno i sretno društvo na idealima demokratskog patriotizma i moralnog humanizma.**

12 Pravo na edukaciju je istovjetno pravu na majčino mlijeko. Dijete ima pravo na majčino mlijeko, ne samo zato što majka nema srca da mu ga uskrati, već i zato što je to za dijete najbolja hrana koja ga priprema za normalan život. Tako isto, dijete ima pravo na roditeljski odgoj i obrazovanje, zato što je to najbolja edukacija. Mlijeko u prahu i dječiji vrtići mogu pomoći djeci da ustanu na svoje noge, ali najčešće ostaju bez duše koja ih treba nositi kroz život na vlastitim nogama. Stoga su roditelji prvi i najvažniji učitelji koji pripremaju buduće članove jedne zajednice, jednog društva i jedne države. Roditelji su stalni učitelji koji imaju pravo da, ne samo kao roditelji, već i kao odrasli, što bi Dirkem rekao, "vrše utjecaj na one koji još nisu spremni za socijalni život", i tako u njima "pobuđuju i razvijaju određena fizička, mentalna i umna stanja s kojima mogu graditi pravedno i sretno društvo na idealima demokratskog patriotizma i moralnog humanizma." Umjesto slijepog nacionalizma mi se opredjeljujemo za demokratski patriotizam, u kojem vidimo naše pravo da sudjelujemo u javnom životu i pravo da utječemo na sudbinu

našeg vjerskog, kulturnog i nacionalnog bića. Umjesto utopijskog ideologizma, mi se opredjeljujemo za moralni humanizam, u kojem se mogu prepoznati vrijednosti koje nisu u suprotnosti sa vrijednostima naše vjere i kulture. Ovdje ne bi trebalo biti dileme između patriotizma i humanizma u edukaciji. I jedna i druga vrijednost su sadašnjost i budućnost našeg ukupnog građanskog, duhovnog i nacionalnog bića.

13 Sa tim premisama moguće je govoriti o upotrebi edukacije u svrhu razvijanja demokratskog patriotizma i moralnog humanizma. A da bi se ta upotreba edukacije u tu svrhu stvarno mogla i dogoditi, potrebno je ozbiljno pristupiti razradi koncepta podjele rada i odgovornosti. Ne možemo svi sve znati, niti možemo svi sve raditi, niti možemo svi za sve biti odgovorni. Mi moramo naučiti poštivati svačiju profesiju, stručnost, odgovornost, kao što moramo poštivati i svoju vlastitu profesiju i odgovornost. Roditeljsvo nije profesija, ali jeste velika odgovornost, koja, ako se udruži sa učiteljskom ili imamskom profesijom i odgovornošću, mora dati dobre rezultate u odgoju i obrazovanju djece. Politika ne mora biti uvijek profesija, ali je zasigurno uvijek odgovornost koja, ako se udruži sa ostalim profesijama i odgovornostima, mora donijeti blagodati pravednog i sretnog društva. Biti musliman nije profesija, ali jeste odgovornost pred Bogom, pred samim sobom, pred svojom porodicom, pred svojom rodbinom, pred svojom zajednicom i pred svojom domovinom Bosnom i Hercegovinom.

***

Shodno gore rečenom, očekujem da *Muallim* posveti pažnju djelima koja tretiraju povijest obrazovanja, teoriju odgoja i obrazovanja, zatim

nastanak i razvoj univerziteta, koledža, srednjih i osnovnih škola.

Posebna pažnja trebala bi biti posvećena islamskom institucionalnom obrazovanju i to institucijama kao što su: džamija, medresa, biblioteka i vakuf. Nadalje od *Muallima* očekujem:

- da potiče promišljanje i pisanje o odgoju i obrazovanju, uključujući analizu, elaboraciju i definiciju ključnih koncepata relevantnih za edukativne, epistemološke i kulturne probleme s kojima se danas muslimani susreću;

- da analitičkim, sintetičkim i statističkim istraživanjima pomogne unapređenje odgojno-obrazovnog procesa među muslimanima Bosne i Hercegovine;

- da promiče ideju jedinstvenog pogleda na svijet koja je utemeljena na poruci Kur'ana, praksi Božijeg Poslanika i iskustvu muslimanskog svijeta;

- da traži odgovore za intelektualne izazove koji dolaze od različitih mišljenja, vjera i ideologija;

- da uspostavlja, razvija i održava kontakte sa institucijama, univerzitetima i udruženjima koja se bave pitanjem odgoja i obrazovanja u svijetu;

- da mobilizira sve one koji znaju hoće i mogu pridonijeti unapređenju islamskog institucionalnog odgoja i obrazovanja muslimana bosanskog govornog porijekla;

- da prati, podržava i pomaže razvoj odgojno-obrazovnih programa mektebske, školske, medresanske i fakultetske naobrazbe u Bosni i Hercegovini;

- i napokon, da potiče i sve druge zakonom dozvoljene aktivnosti koje će pospješiti i unaprijediti odgoj i obrazovanje na svim razinama i u svakom pogledu kod svih muslimana koji govore ili se mogu služiti bosanskim jezikom. **m**